

A.

Husitské revoluční hnutí
ve světle
archeologických
výzkumů

Archeologický výzkum husitských Čech

TOMÁŠ DURDÍK — ZDENĚK SMETÁNKA

S intenzivnějším zájmem o hmotné prameny z období husitského revolučního hnutí se setkáváme v českém prostředí již od prvních desetiletí tohoto století, ale skutečný rozvoj šířeji pojatého archeologického studia nastal však až později v souvislosti s přípravou a otevřením rozsáhlé výstavy „Husitské revoluční hnutí“, uspořádané v Národním muzeu v letech 1953—1955 (Denkstein 1953). Zájem o archeologický výzkum husitských památek, teoreticky zdůvodňovaný Vl. Denksteinem, tvořil tehdy i významnou část pracovní náplně rozvíjející se mladé archeologické disciplíny, nazývané tehdy historickou archeologií. Je možné bez nadsázky říci, že zájem o husitskou tematiku byl mnohdy přímo jedním z podnětů k rozvinutí systematického zájmu o středověké lokality, např. o zemědělské vesnice na Černokostecku (Smetánka 1961) a později Kravín, přinesl i první výzkum odkrývající celý středověký hrad, tj. Sion (Janská 1965), zaměřil pozornost AÚ na středověké město a M. Richter zahájil výzkum v Sez. Ústí (Richter-Smetánka-Špaček 1964) a konečně i výzkum sídel drobných feudálů byl dáván do souvislosti s potřebami studia husitství. K. Reichertová, A. Hejna a K. Slepíčka zaměřili svou pozornost tehdy na Martinice, Zvírotice a Zrůbek (Hejna 1961, zde další lit.). Kromě charakteristiky jednotlivých sociálních prostředí, jejichž obyvatelé se různým způsobem podíleli na husitské revoluci, očekávali archeologové především od výzkumu tzv. husitských lokalit, vzhledem k jejich předpokládaným výrazným a dobře datovatelným zánikovým okolnostem, podmíněným válečnými událostmi, dobré opory pro absolutní datování hmotných pramenů.

Toto očekávání se do značné míry naplnilo, ale zároveň zmnožení pramenů základny i další úkoly stavěné před současnou středověkou archeologií přinesly nutnost širšího pohledu na problematiku vrcholného středověku. V něm zdánlivě husitská problematika ustoupila poněkud do pozadí, ale zároveň si archeologové uvědomili, že vzhledem k plynulosti a návaznosti středověkého vývoje, jakékoliv prohloubení vědomostí o vývoji hmotné kultury v 13. a zejména 14. století přináší i prohloubení pohledu na vlastní předhusitské a husitské období. A tak přímo či nepřímo byla vykonána nemalá práce ve prospěch rozšíření znalostí o husitském revolučním hnutí.

Shrňme si tedy stručně hlavní výsledky dosavadního bádání, a to podle jednotlivých tematických skupin. Pro tuto příležitost pomíjíme rozsáhlou skupinu lokalit a jejich výzkumů, které souvisejí s husitskou tematikou spíše nepřímo. Zde by bylo možné vyjmenovat většinu práce, kterou středověká archeologie v Čechách v posledních desetiletích vykonala a zaměříme se pouze na lokality, které jsou s husitským revolučním hnutím spjaty přímou vazbou.

Pomíjíme na tomto místě i výzkum klášterů. Je sice pravdou, že většina z nich byla přímo dotčena válečnými událostmi doby husitské, ale jejich vý-

zkum k vlastní problematice husitské doby v Čechách zatím mnoho nevypovídá. Moravský případ dolanské Kartouzky (Burian 1960) nemá v Čechách analogii. Jejich výzkum by mnohé pověděl spíše o době a hmotné kultuře období předcházejícího, ale výsledky zatím předvádějí dosti specifický výřez z celé problematiky, a proto se o nich v této souvislosti nezmiňujeme.

Na prvním místě si povšimněme středověké vesnice. Její výzkum vycházel z předpokladu, že venkovské obyvatelstvo bylo jednou z nejvýznamnějších složek husitské revoluce. Pozornost se přirozeně zaměřila na ty středověké vesnice, které jsou v písemných pramenech uváděny v souvislosti se vznikem Tábora, kdy tyto vesnice zanikají. Jejich topografií se zabývali již Josef Švehla a Roman Cikhart (Smetánka 1970, tam přísl. lit.), kteří také provedli jejich přibližnou lokalizaci, ale pro archeologické potřeby bylo nutné v šedesátých letech, kdy opět ožil o ně zájem, znovu je přesněji lokalizovat, to znamená především nalézt průkazné povrchové stopy jejich existence ve formě reliéfních tvarů a kumulací keramiky. Podařilo se to se značnou pravděpodobností u lokality Čabel u Měšic, a pak bezpečně u tří lokalit v katastru Turovce, a to u Kravína, Lipí a Kavčí. Pracovníci oddělení středověké archeologie AÚ ČSAV zde poprvé ve větší míře sáhli k metodě povrchového průzkumu a získali tak první zkušenosti s touto metodikou a první impulsy k jejímu dalšímu rozvíjení. Později byl pracovníky MHRH lokalizován Potalov, který byl též zaměřen. Všeobecnou i když pravděpodobnou zůstala lokalizace Doubravy, Strakačova, Hrotného, poněkud lepší je situace u Smolína a Leštiny. K archeologickému výzkumu byla vybrána vesnice Kravín, kde byly povrchové známky nejzřetelnější a nejčitelnější. Archeologický ústav ČSAV se zde v letech 1965—1967 soustředil na analytický výzkum jednoho objektu (Smetánka 1972, 425 a n.); později výzkum převzalo MHRH, a to ho doufejme bude mít možnost dokončit a publikovat. K poznání raných fází husitské společnosti přispěl výzkum odkrytím jedné z nejmladších dosud známých zemnic, doplněné povrchovým přístavkem a chlebovou pecí. Zároveň se ukázala vazba hmotné kultury, zvláště keramiky, na Sezimovo Ústí a celkový nálezový obraz vypovídal o poměrně klidném a tedy nejspíše záměrném opuštění objektu. Skupina vesnic na Tábořsku je patrně jedinou vyhraněnou skupinou vsí, jejichž pustnutí můžeme v Čechách považovat za přímý důsledek změn, souvisejících s husitským hnutím, v daném případě se vznikem města Tábora. V evropském měřítku to není nic výjimečného a klasifikovat tento jev můžeme jako pozdní případ koncentrace osídlení do vznikajícího města — výjimečný je však souhrn příčin vedoucích k tomuto procesu. Výraznou vlnu pustnutí, vázanou na husitské období v Čechách však nezjišťujeme — v tom směru jsou některé starší představy poněkud přehnané.

Mnohem více než studiu vesnic jsme dosud dlužni výzkumu sídel drobné šlechty, což je o to důležitější, že drobní feudálové byli rovněž jednou z významných složek husitského hnutí. Tato skutečnost je známa více jak dvacet let, ale odpovídající pokusy o odstranění našich mezer nemohly být zatím soustavné. Z lokalit, jimž by měla být věnována i nadále pozornost, je nutné připomenout především tvrže na Tábořsku, jimiž se již zabýval V. Huml (Huml 1977); z nich zvláště Sedlec, v minulosti již prokopávaný, dodnes čeká přes složitou místní situaci na orientační revizní průzkum, který by rozhodl, co od lokality můžeme ještě očekávat. Tak jen v novější době výzkumy na Mostecku, zvláště v Kundraticích (Durdík 1975), zaniklých pravděpodobně na počátku husitských válek, umožňují nahlédnout do tohoto pro husitské období důležitého sociálního prostředí. Nález dřevěné srubové věžovité stavby omazané hlínou a další vývoj lokality představují pozoruhodný příspěvek ke studiu podoby sídel drobných feudálů. Nebylo by patrně na škodu vrátit se znovu alespoň poněkud k této

oblasti výzkumu. Dobrá příležitost, jak bylo již zmíněno, se naskýtá zvláště na Táborsku, ale nejen zde, jak ukazují i novější dosud nepublikované výsledky P. Chotěbora z Benešovska a V. Humla z okolí Prahy. Přestože naše poznatky o sídlech drobných feudálů nejsou zatím obsáhlé, je možné snad vyslovit předpoklad, že do jejich nejméně odolných opevnění zasáhly válečné akce podstatnou měrou. Zda tato skutečnost měla nějaký vliv na jejich stavební utváření, jako tomu bylo u hradů, nejsme za současného stavu vědomostí schopni říci.

Ostatní sídla drobných feudálů, např. dvorce, které se podle výzkumu A. Hejny v Trocnově snad příliš nelišily od vesnické usedlosti, zatím unikají poznání (Hejna 1957).

Jediným typem sídel, pro něž znamenaly válečné akce od počátku 15. století podstatný zlom ve vývoji, jsou české hrady (Menclová 1972). Celý vývoj hradní architektury ve 14. století organicky spěl ke zdůraznění pohodlné obytné složky hradu, mnohdy na úkor jeho obranných schopností. Tento vývoj vyvrcholil ve stavbách dvorské huti Václava IV., z nichž některé (např. Krakovec) stojí na samé hranici mezi hradem a zámekem. Události, spojené s nástupem husitského revolučního hnutí, tento vývoj, který např. pokračoval průběžně v řadě jiných zemí (Francie), náhle přervaly. Do popředí zájmu se z pochopitelných důvodů dostává obranná složka hradu, oslabená navíc rychlým rozvojem palných zbraní. Ve víru válečných událostí se osvědčily spíše hrady starší, založené ve 13. století, např. francouzský kastel jako Týřov či Konopiště, jichž se vlastní válečné akce prakticky vůbec nedotkly. Draze vykoupená zkušenost z válečných let se pak koncentrovala do přímo horečného opevňování většiny hradů, které si podržely svůj význam. Povrchovým průzkumem bylo ověřeno, že ve většině případů byla hradní dispozice doplňována výstavbou vnějšího opevnění s dělostřeleckými baštami, např. Choustník, Cheb, Zvíkov, Klenová aj. Nebezpečné výšiny v okolí hradu jsou v této době blokovány předsouváním bašt (Týřov, Český Šternberk, Libštejn, Krašov, Landštejn aj.) (Durdík 1973). Tyto úpravy jsou zcela masového charakteru. Další možností, jak se vyrovnat s účinky obléhacího dělostřelectva, bylo skrytí hradu za dostatečně mohutnou překážkou, např. charakteru valu, jako se to stalo u hradu Pravda (Durdík 1977). Celý tento vývoj na rozdíl od předcházejícího období je možné vykládat jako snahu o zvyšování aktivní obrany a oddálení styku s nepřítelem co nejdále od hradního jádra. Je tak nastoupena cesta od vertikálně koncipovaných hradů 13. a 14. století k hradům rozlehlejšími, spíše horizontálního charakteru. V AÚ ČSAV byla provedena k těmto otázkám v posledních letech řada rešerší a povrchových průzkumů (Pravda, Český Šternberk, Libštejn, Choustník aj.) a počítáme s jejich pokračováním.

Husitská doba přinesla i vlastní stavební činnost v hradní architektuře, která se rozpadá do dvou základních skupin. Jsou to jednak hrady, které se měly stát oporami a zimovišti polních vojsk, jednak stavby husitských hejtmanů, jejichž sociální postavení stavební činnost připouštělo, eventuálně se setkáváme s kombinací obou typů. Prvou skupinu reprezentuje především hrad Kalich. Je patrně typické pro myšlenkový svět jeho stavebníka Jana Žižky, že na rozdíl od jiných hejtmanů nezbudoval soukromé sídlo, ale opěrný bod, na jehož ploše podle dosavadních vědomostí nebylo místo pro výraznější rezidenční objekt. Tato nezištnost již poněkud chyběla Diviši Bořkovi z Miletínka, stavebníku nejstarší fáze Kunětické Hory, která představuje syntézu nevelkého sídla, blížícího se svým charakterem tvrzi, a velkého, zdí ohraženého tábora a zimoviště. Hrady bohatých husitských hejtmanů připomínají buď větší tvrze, nebo malé hrady předešlého období (např. Oltářík Jakoubka z Vřesovic nebo Starý Berštejn Jindřicha Hlaváče z Dubé s velkými obytnými věžemi a nakonec i Sion

Jana Roháče z Dubé). V souvislosti s tímto objektem je kromě jiných cenných přínosů podstatné i zjištění, že původně nebyl zamýšlen jako vojenský opěrný bod a teprve se změnou politické situace bylo narychlo doplňováno opevnění. Problematika tzv. skalních hradů (např. Drábské světničky, které bývají tradičně spojovány s husitským hnutím) je, jak ukazují nové výsledky P. Chotěbora, složitější. Zastavili jsme se poněkud déle u hradů, ale možnost povrchového průzkumu a rešerší díky tomu, že objekty většinou stojí nad zemí, poskytla i bez archeologického výzkumu řadu poznatků, které by ovšem potřebovaly ověření a doplnění sondáží. Kromě toho v dobách neklidu má fortifikační architektura prvořadý význam.

Nejvlastnějším produktem rozvoje husitského vojenství, jemuž ovšem ke škodě věci nebyla archeologicky věnována zatím téměř žádná pozornost, jsou obléhačské práce. Jejich v terénu nejviditelnější součástí jsou opevněné tábory a palebná postavení, budovaná při dlouhodobých obleženích hradů a měst. Pravděpodobnost nálezů obléhačských prací u měst je minimální, protože jejich plochy již města dávno pohltila. Tak ke studiu, které je naprostou nezbytností, zbývající obléhačské práce před hradem. Archeologického výzkumu se dostalo péčí Národního muzea pouze známému ležení Pražanů před Novým Hradem u Kunratic z roku 1420—1421 (Drobná 1953); jeho výsledky jsou publikovány předběžně a výzkum komplexu Hrádek a tábor by si zasloužil pozornosti. Obléhačský tábor zde zaujímal plochu úzké ostrožny před hradem. U jeho dvojitým valem a příkopem opevněného čela zpevněného baštami se kumulovaly deprese, které jsou pozůstatkem zemnic obléhatelů. Na straně proti hradu bylo rovněž valové opevnění s palebnými postaveními střelby. Dalším obléhačským pracem se dostalo dosud jen velmi předběžného zhodnocení (Durdík 1956), přestože nabízejí četné v terénu patrné a tudíž průzkumu schopné reliéfní relikty. To platí především o okolí hradu Lichnice a zvláště Karlštejna. V AÚ ČSAV byla provedena předběžná rekognoskace terénu na Kněží Hoře u Karlštejna a ukázalo se, že lokalita je bez velkých problémů schopna GT průzkumu a případně i ověřovací sondáže. Takových stop, nejvlastnějších produktů činnosti husitských vojsk, existuje pochopitelně více, ale snad vzhledem k neefektivnosti a značné námaze spojené s jejich průzkumem jim nebyla věnována odpovídající pozornost. Informace, kterou však o nich potřebujeme zjistit, máme nyní možnost získat na dostatečné úrovni GT průzkumem, doplněným navíc grafickou dokumentací pomocí automaticky konstruovaných blokdiagramů.

Mnohem menší až mizivá je pravděpodobnost nálezů terénních reliktních polních ležení. Vzácným, náhodně zjištěným případem je ležení v prostoru klučovského hradiště, zkoumané J. Kudrnáčem z AÚ ČSAV při příležitosti výzkumu slovanského hradiště (Kudrnáč 1973). Kromě rozptýlených nálezů hmotné kultury (keramika, ostruha, šipka, udidlo) bylo možné identifikovat pouze poměrně mělký příkop se dvěma protilehlými vstupy. Příkop lze velmi pravděpodobně interpretovat jako opevnění před vozovou hradbou. Chudoba nálezů nás nesmí mýlit. Nositelem cenné informace je zde především dispozice a celá topografická situace lokality.

V minulosti se již vícekrát uvažovalo o výzkumu významných bojišť. Ukazovalo se při tom na některé zahraniční výsledky, např. na bitvu u Visby na Gotlandu z poč. 14. století, kde výzkum přinesl překvapivé množství zbraní, zbroje a výstroje. To je však případ výjimečný, k němuž se v Čechách podmínkami uchování nálezů snad blíží pouze situace u Sudoměře, kde pomocí geofyzikálních metod, nejlépe protonového magnetometru, ne vojenské minohledačky, by bylo snad možné učinit orientační pokus. Tento případ však nezmenšuje naši skepsi k produktivnosti a smyslu tohoto výzkumu.

Zvláštní a v současné době nejvýznamnější kapitolu husitského výzkumu

představuje výzkum měst, svázaných přímo s husitským hnutím. Je to především Sezimovo Ústí, kde od roku 1962 provádí výzkum AÚ ČSAV pod vedením M. Richtera, a na něj navazující výzkum Tábora, dnes hlavního výzkumu MHRH, v současné době pod vedením M. Drdy. Rozsáhlé práce jsou dostatečně známy a publikovány a proto je nebudeme na tomto místě rozvádět. (Richter 1970, zde další lit.; týž 1978; Drda 1978 a; týž 1978 b.) Lze konstatovat, že z dosavadních výsledků na obou lokalitách je zřejmé, že význam obou výzkumů je daleko širší než jen pro úzký časový interval počátků husitského revolučního hnutí. Platí to ve zvýšené míře především o nálezech hmotné kultury ze Sezimova Ústí, kde celkový nálezový obraz je pozitivně ovlivněn okolnostmi náhlého zániku, doloženého písemnými prameny. Shoda mluvy pramenů hmotných a psaných je zde až překvapující. Soubor nálezů, obsahující keramiku stolní i kuchyňskou, kachle, množství železných předmětů včetně výrobních nástrojů, výrobních zařízení i unikátní nálezy z organických hmot, jak je dnes již zřejmé, bude nepochybně patřit k jádru pramenného fondu pro Čechy ve 14. a na poč. 15. století. Zamyslíme-li se nad celkovým obrazem hmotné kultury na konci 14. a v první pol. 15. století a přihlédneme-li k dosud známým nálezům ze Sezimova Ústí a z Tábora, i z jiných středověkých měst, zjišťujeme, že nemůžeme hovořit o nějaké specificky odlišné hmotné kultuře doby husitské. Naopak je nutné zdůraznit, že běžný nálezový inventář tohoto období plynule navazuje na předešlý vývoj a pokračuje organicky dále. Jedinou výjimkou jsou militaria, především zbraně, z nich pak zvláště zbraně palné, které prodělávají v husitském období bouřlivý vývoj, jak kvalitativně, tak kvantitativně. Pokud bychom chtěli hledat nějaký předěl ve vývoji hmotné kultury, bylo by to až později, v době stabilizace po husitských válkách, v souvislosti s rozvojem městského řemesla ve druhé polovině 15. století.

Shrneme-li dosavadní úvahy, zřetelně z nich vyplývá, že dosavadní archeologický výzkum a výzkum hmotné kultury vůbec, zaměřený na husitské období, přinesl nemalé množství pramenů a poznatků ke studiu této významné periody našich národních dějin. Jak z předcházejících úvah vyplynulo, výzkum probíhá ve dvou základních liniích. Prvá vychází z kontinuitnosti středověkého vývoje a přispívá k poznání husitského období nepřímo, především studiem období předcházejících a v menší míře i následujících. Sem patří většina výzkumů SPZV ať již městských, hradních nebo vesnických, které, ať již vyvolány jinými společenskými potřebami než studiem HRH, přinášejí zásadní poznatky k problematice husitské. Vedle rozvinutého výzkumu středověkých měst, hradů, vesnic a počínajícího výzkumu klášterů, stojí zatím poněkud v pozadí studium a výzkum sídel drobných feudálů, zvláště pak tvrzí. V tom směru by mělo v nejbližší době dojít k určitému proporcionálně vyváženému obratu a AÚ ČSAV již dělá příslušná odborná opatření. Druhá linie je přímo vázána na husitskou problematiku. Jejimi nejtypičtějším představiteli jsou v současné době výzkumy Tábora, Sezimova Ústí a případně okolních lokalit. Jak z předešlého výkladu vyplynulo, určitá husitská specifika se vyskytují především v oblasti související s vojenskou činností. Nejvlastnějším projevem, kromě modifikací výzbroje a výstroje, jsou obléhací práce. Zde by bylo rovněž zapotřebí podstatného doplnění našich vědomostí. Metoda, jak velmi produktivně a nepříliš nákladně získat chybějící informace, byla již výše připomenuta. Vzhledem k tomu, že prakticky všechny dosud známé obléhací práce pocházejí ze dvou období tj. z husitských válek a z doby Jiřího z Poděbrad, nabízí se i zde možnost získání hlubších poznatků pomocí širšího srovnávání. Archeologický ústav ČSAV se touto problematikou, alespoň z důvodů metodických, zřejmě zabývat bude.

Seznam literatury

- Burian, V. 1960: Nálezy z husitského opevnění Kartouzky v Dolanech u Olomouce, AR XII, 204—212.
- Denkstein, Vl. 1953: Husitské revoluční hnutí. Průvodce výstavou. Praha.
- Drda, M. 1978 a: Archeologický výzkum města Tábora 1974—1977. Tábor 11/1.
- Drda, M. 1978 b: Archeologický výzkum čp. 279 v Táboře, AR XXX, 78—86, 120.
- Drobná, Z. 1953: Husitský polní tábor u Kunratic. Historie a vojenství 2, str. 197—200.
- Durdík, J. 1956: Husitské vojenství. Praha.
- Durdík, T. 1973: Předsunuté bašty českého vrcholně středověkého hradu, Historická geografie 10, 139—149.
- Durdík, T. 1975: Stavební podoba zaniklé středověké tvrze v Kundraticích na Mostecku, AR XXVII, 677—681.
- Durdík, T. 1977: Pnětluky, hrad Pravda, okr. Louny, BZO 1974, 145—146.
- Hejna, A. 1957: Výsledky archeologického výzkumu v Trocnově, Ref. za r. 1956 I., Liblice, 166—174.
- Hejna, A. 1961: České tvrze, Praha.
- Huml, V. 1977: Sídla nižší šlechty na Jistebnicku (okr. Tábor). Archaeologia historica 2, 93—104.
- Janská, E. 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé Sion, Sborník Oblastního muzea v Kutné Hoře, řada A, str. 5—72.
- Kudrnáč, J. 1973: Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově, PA LXIV, 105—142.
- Menclová, D. 1972: České hrady, II. Praha.
- Richter, M. 1970: Archeologický výzkum v Sezimově Ústí (Nové poznatky a otázky), Tábor, Sb. k 550. výročí vzniku města, 23—38.
- Richter, M. 1978: Středověká keramika ze Sezimova Ústí. České Budějovice.
- Richter, M.-Smetánka, Z.-Špaček, L. 1964: Výzkum v Sezimově Ústí v letech 1962—63, AR XVI, 691—715.
- Smetánka, Z. 1961: Záchranný výzkum ve Štíhlicích u Českého Brodu, AR XIII, 264—267.
- Smetánka, Z. 1970: Archeologický výzkum zaniklých osad na Táborsku, Tábor, Sbor. k 550. výročí vzniku města, 39—42.
- Smetánka, Z. 1972: Archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad v Čechách v letech 1965—1971, AR XXIV, 417—427, 485.

Zusammenfassung

Die archäologische Erforschung des hussitischen Böhmen

Eine zusammenfassende Würdigung der bisherigen der hussitischen Zeit geltenden Untersuchungsergebnisse. Die Autoren konstatieren, daß die moderne archäologische Erforschung dieser Zeit in den fünfzig Jahren unseres Jahrhunderts begonnen hat. Einerseits befaßt man sich mit Orten, die mit der revolutionären hussitischen Bewegung unmittelbar zusammenhängen (Sezimovo Ústí, Tábor, Sion, Přiběnice, die im Zusammenhang mit der Gründung von Tábor abgekommen Dörfer der Umgebung), andererseits orientierte man sich auf Einblicke in die breiteren Zusammenhänge der vorhussitischen Entwicklung, deren organische Folge die hussitische Bewegung gewesen ist. Zu dieser Kategorie gehören die meisten im Rahmen des Staatlichen Grundforschungsprogramms unternommenen Untersuchungen. Die Autoren weisen auf die Tatsache hin, daß es nötig sein wird, die bisherigen Arbeiten durch die Erkundung und Untersuchung der Sitze des Kleinadels und vor allem der Befestigungsmaßnahmen ergänzen.